

הפלורליזם

ראשי פרקים

- א. הפלורליזם מהו?
- ב. מטרת המאמר
- ג. מבוא - סיבות התגברות האמונה בפלורליזם
- ד. סקירת הדעות השונות
 1. הפלורליזם החלש
 2. הספקנות
 3. הפלורליזם החזק
 4. הפרגמטיזם
- ה. ביקורת השיטות השונות
 1. הפלורליזם החלש
 2. הפלורליזם החזק
 3. הספקנות
 4. הפרגמטיזם
- ו. סיכום

א. הפלורליזם מהו?

את הפלורליזם ניתן להגדיר כאמונה בתוקפן, היחסי או המוחלט, של דעות השונות מדעתי שלי. הפלורליזם מעניק ערך, עצמי או זמני, לריבוי הדעות והאסכולות. לדידו של הפלורליסט, אין לנו לרדוף אחר תמימות דעים (בשלב זה לפחות) שכן לדעות השונות יש ערך כמשלימות את הכרתנו המוגבלת או כשוות ערך לדעתנו. טענתו העיקרית של הפלורליזם היא כנגד הדוגמטיזם - הקנאות לאמת מסויימת, לדעה אחת, ושלילת כל רעיון או דעה המתנגדים לה. מסיבה זו אין ספק כי כל אדם שיצא, אף לרגע מועט, אל מרחבי הדעת יתמוך בפלורליזם¹.

ב. מטרת המאמר

אך למרבה הצער הפלורליזם בימינו הפך לעיר מקלט לכל אותם שסולקו משאר הערים, לכל האנשים הבורחים מעקביות ותבונה. הפלורליזם כיום שואף לאנרכיה בה כל אדם רשאי לעשות כל שליבו חפץ ללא כל הגבלה, פיקוח או שיפוט. מטרתי במאמר זה אינה לתקוף את הפלורליזם עצמו אלא את התפיסה המסואבת של הפלורליזם שמחלק ללא כל שיפוט ובדיקה אשרת כניסה לכל רעיון אוילי במקום לעשות את עבודתו ולהכניס רק את הראויים לכך. משום מה נתפס הפלורליזם כיחס חיובי חסר דרישות כלפי כל רעיון אף כאשר הוא מנוגד לשכל הבריא. הפלורליסט האמיתי, למרות שיכיר בערכו העצמי של הדעות השונות, לא יוותר על זכותו הטבעית לדחות בבזז את האיוולות והסיאוב. לפיכך מטרתי היא להראות את הברור מאליו, כי גם על פי הפלורליזם ישנן דעות אשר שגויות מעיקרן.

תחילה אדון בסיבות אשר בעטיין הפך הפלורליזם בימינו לאמונה רווחת ומקובלת. לאחר מכן אציג את שני סוגי הפלורליזם, החזק והחלש, ואת תפיסות העולם הספקנית והפרגמטית שמובילות לפלורליזם בצורה שונה מהפלורליזם הרגיל. לבסוף אסקור את השיטות השונות ואנסה להראות שני דברים: ראשית כי גם על פי הפלורליזם החלש ישנן דעות שגויות - ואעמוד

1. הסברים מפורטים יותר על הפלורליזם וחלוקתו יופיעו להלן.

על הסיבות לכך, שנית כי הפלורליזם החזק, הספקנות והפרגמטיזם שגויים או לחלופין נוגדים את טבע האדם.

ג. מבוא – סיבות התגברות האמונה בפלורליזם

בימינו ישנם רבים המנסים ללא הרף לכפור באמונת היחוד לעבר עבודת האלילים, לוותר על המונותאיזם לשם הפוליתאיזם. האמת האבסולוטית נזנחת בנקל לטובת רלטביזם, ספקנות והעדפה של העמימות והפשרנות על פני קריאה חד משמעית. מהו למעשה הפלורליזם אם לא פחד מפני חד משמעיות, העדפת ההתרפסות וההתחבבות על פני האמת עצמה. הפחד מפני מילים חזקות ולא מתפשרות, הוא אחד מן המניעים העיקריים לפלורליזם. לעיתים יש צורך לקום ולמחות על הטמטום והסיאוב, אך הפלורליסט מעדיף לסגור על התפלות במקום להחריבה. עם התגברות הליברליזם וההומניזם הפך האדם ליצור שברירי שמעדיף למצוא חן ולהשתיק את דעותיו מאשר להסתכן בפגיעה באחר. האמונה בזכויות הטבעיות של כל אדם הובילה בדרך כלשהי לרעיון כי אין אנו מוסמכים לבקר אדם על דעותיו משום שזכותו של האדם להחזיק בהן. דבר זה אכן נכון בכך שכל אדם רשאי להחזיק בדעותיו, אולם דבר זה אינו מבטל את חובתנו למחות ולהתריס כאשר הוא טועה. אין אני מוחה כנגד הליברליזם וזכותו הטבעית של כל אדם להחזיק בדעות שבהן הוא מעוניין, כמו כן אין אני מוחה כנגד הליברליזם וזכותו הטבעית לנקוט כלפי הדעות המנוגדות לי, ואף אין אני מוחה כנגד הצורך בדו-שיח ולימוד, שכן רק בדרך זו יש ביכולת האדם להתקרב אל האמת. מוחה אני נגד הרפיסות, כנגד אי השליה המוחלטת של דעות מסוימות. "מכל מלמדי השכלתי" זהו כלל חשוב ביותר אולם ישנם גם שקרנים וסכלים שבהם יש צורך (שמטעמים טכנים בלבד של סובלנות נרסנו) לנהוג כדברי הרמב"ם:

ואלה הם אשר גורם ההכרח במקצת הזמנים להריגתם ומחייט עקבות השקפותיהם, כדי שלא יתעו דרכי זולתם.
(מורה הנבוכים [קאפח] חלק ג' פרק נ"א, עמ' חד)

פלורליסט אמיתי יסכים לקביעה כי ישנן דעות אשר אין להן מקום, די אם נזכיר את יחסו של הפלורליסטים לשאינם פלורליסטים. אולם האמונה הרווחת גורסת כי פלורליזם משמעו שוויון גמור וקבילות של כל דעה ודעה.

התפשטות הפלורליזם מעידה כי ישנן סיבות שונות אשר בעטיין מוצא הפלורליזם קרקע נוחה לבלותיהם של בני האדם לקולטו. העובדה כי כה רבים מבני האדם נוטים לקבל את הפלורליזם כנכון ואמיתי מרמזת כי מלבד מידת הנכונות האובייקטיבית של הפלורליזם ישנם בוודאי גם כמה גורמים סובייקטיבים אשר גם להם יד בדבר.

על הגורם הראשון כבר עמדנו לעיל והוא הפחד של האדם מפני קביעה חד משמעית ופסילה מוחלטת והעדפה של מתינות ופשרנות. דבר זה לעיתים נובע מחוסר ביטחון עצמי של האדם המהסס לפסול דעה כלשהי בעוד הוא עצמו עדין מטיל ספק במידת הצדק שבדבריו, ועיתים מרצון להתחבב גרידא.

גורם נוסף להתפשטות הפלורליזם הינו הספקנות שכיום שולטת בכיפה. האמונה כי לא ניתן להוכיח דבר היא קרקע פוריה לפלורליזם ובימינו הולכים הם לרוב יד ביד. כפי שעוד יאמר בנוגע לספקנות והשלכותיה.

עוד יש למנות, אולי כגורם העיקרי, את הנוחות אשר בפלורליזם. מחשבה מפתה מאוד היא האמונה כי אין איש אשר עולה עלי, כי דעתי נכונה במידה שווה ובעלת ערך שווה לכל דעה אחרת בנמצא. האדם הפשוט אינו נבדל בהבנתו מגדולי הפילוסופים ודעותיו בנות תוקף שווה, אין הוא נאלץ להודות בחוסר ידיעה או בטעות, כי הרי גם הפילוסוף וגם האדם הפשוט שניהם חסרים את אמת המידה התבונית, הכושר להבחין בין הדעה הנכונה לשגויה. הענווה והספק, שני רגשות הכרחיים לאדם, מתבטלים בעזרת הקביעה הפלורליסטית לשויון הידיעה והמחסור באמת מידה

לאמת. יתרון גדול מוענק לאדם הפשוט במחשבה כי גם אותם ויכוחים פילוסופים שמעולם לא הבין הם שטות והבל. אחרי הכל נוח לחשוב כי לא הוכח דבר בסופיזם העקר וחסר התועלת ששמו פילוסופיה וקשה היא המחשבה כי אותם ויכוחים פילוסופים, ויכוחים שאינם מובנים ללא מאמץ, נושאים בחובם אמיתות.

כמו כן נעיר כי יש גם נוחות רבה בביטול מטרה סופית ואמת אובייקטיבית. ביטול הללו מניח לאדם לשקוט על זרי הדפנה ומבטל את הדחף ללמידה ולהתקדמות. "...שאתה משקיף על חקירת הטבע שלך, תהי באשר תהיה, כעל מושלמת מכול, ונמצאת התבונה שוקעת בתוך דומיה, כאילו כילתה עיסוקה מכול וכול"².

ד. סקירת הרעיונות השנונים

ישנם שני אופנים שבהם יכול אדם לחיות בצוותא עם אנשים בעלי אמונות ודעות שונות המנוגדות לדעותיו הוא (באם נתעלם מהאדישות ומהאמונה המתה). הדרך האחת היא הסובלנות והדרך השנייה היא הפלורליזם.

הסובלן יתנגד לדעות שונות, אולם מטעמים מסויימים לא יפעל כנגדה. כלומר למען הסדר החברתי או היות והוא סובר כי אלימות תוביל לתוצאה הפוכה מהסכמה לדעותיו, יואיל הסובלן להתייחס לבעלי דעות השוללות את תפיסת עולמו בצורה סובלנית. הסובלן, יש להדגיש, אינו רואה שום ערך ברבוי דעות או בדיאלוג, האמת אחת היא לדידו והוא מחזיק בה, הטעם היחיד לדו-שיח הוא בשיכנוע אנשים בצדקת דבריו. הסבלנות מעוניינת באחדות ובהסכמה ולא ברבגוניות ושוני.

הפלורליסט, בניגוד לסובלן, לא רק שיסכים לסבול דעות שונות אלא הוא יראה בעמדות אלו עמדות בעלות ערך עצמאי וחשוב. המכנה המשותף העיקרי בפלורליזם הוא האמונה כי דעתו אינה נכונה באורח אובייקטיבי ובכך נבדל הוא מהסובלן. בנקודה זו הפלורליזם נחלק לפלורליזם חלש ולפלורליזם חזק³.

1. הפלורליזם החלש

הפלורליזם החלש היא תפיסת העולם המניחה שישנם ערכים ואמיתות אבסולוטיות אלא שהם אינם גלויים ונגישים כיום ואין כל דרך לגלות אותם ללא עימות מתמיד בין בעלי הדעות השונות. עמדה זו מיוצגת על ידי הוגים מרקעים שונים: ג'ון סטיאורט מיל, הרב קוק ובצורה מסויימת הגל. עמדה זו אינה סובייקטיבית שכן היא מניחה שבאופן עקרוני ניתן לגלות אמיתות אבסולוטיות כלשהן אולם כיום אין אנו יודעים מהן. העימות המתמיד בין הדעות השונות עוזר לגלות עקרונות אמיתיים יותר וכמו כן מונע טעויות. לפי עמדה זו - "כל הערכים החיוביים שבהם האמינו ומאמינים בני-האדם חייבים לבסוף לעלות בקנה אחד, ואולי אף להיות כרוכים זה בזה"⁴. טענה טיפוסית לפלורליזם חלש ניתן למצוא בניסוח הבא של הרב קוק. על פי דבריו אלו כל דעה משקפת נקודות מבט שונות של אותה מציאות אחת ומשום כך כל הדעות הן נכונות רק בחלקן.

2. קאנט, עמנואל. ביקורת התבונה הטהורה עמ' 718-717. בתרגום העברי: הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים - תשי"ד, עמ' 347-346.

3. החלוקה נעשתה על פי מאמרו של אבי שגיא "הדת היהודית: סובלנות ואפשרות הפלורליזם" שהופיע בכתב העת 'עיון' מד תשנ"ה בהוצאת האוניברסיטה העיברית.

4. ברלין, ישעיהו. "שני מושגים על חירות" מתוך ספרו ארבע מסות על חרות, עמ' 216. תל-אביב תשמ"ז.

מתחילים בעת אשר האדם עומד במצבו הנמוך של פגיעת הסתירות, שגם אז ישנם שני דרכים, שהם זה למעלה מזה. יש אשר ידיעה סותרת ידיעה, שוללת אותה לגמרי, עד אשר הידיעה הסתורה מכחה של הידיעה הנקנית נחשבת כאלו אינה במציאות, וכאילו כל ענינה הוא ריק ותוהו. ויש אשר על ידי סתירתה של הידיעה האחת את השנייה מתמצות תמציות של הידיעה הסתורה ונכנסות בתוך הידיעה הנקנית האהובה... שהידיעה הקנויה שואבת מהידיעות המנוגדות הנדחות... עד שכל הידיעות ההרגשות והציורים עומדים בצורה אורגנית... שכל חלק משלים את החלק השני...⁵

(אורות הקודש כרך א', השלום הפנימי, עמ' יג-יד)

כלומר לפי הרב קוק לעתים דעה אחת שוללת דעה שנייה לגמרי ולעתים הדעות השונות מתלכדות לכדי דעה שלישית אשר מכילה בתוכה את שתי הדעות יחדיו במעין מבנה של תזה - אנטייתזה - סינתזה.

דעה זו אינה רלטיביסטית משום שהיא נובעת מאמונה כי מצוי פתרון סופי כלשהו לכל השאלות ואמת אחת אבסולוטית אלא שהיא עדין אינה גלויה לאנושות. פלורליזם זה מכונה חלש שכן הוא למעשה תופעה חולפת. ריבוי הדעות העכשווי הוא ארעי, ו- "ככל שתלך האנושות הלך והשתפר ילך ויתרבה מספר ההלכות שאין אף אחד מערער עליהן עוד או מטיל בהן ספק".⁶ בעתיד הרחוק לא יהיה עוד צורך בפלורליזם שכן האנושות כולה תסכים ותנהג לפי אותה דרך. לפי הפלורליזם החלש "עמדות מתנגדות... אינן בהכרח מוציאות זו את זו אלא משלימות ומשנות זו את זו במסגרת כוללית גבוהה יותר... אף לא אחת מהן היא שקרית מכל-וכל. השקר שוכן ביומרתה של צורות תרבות חלקית כלשהי למצות את האמת בשלמותה...".⁷

הפלורליסט החלש שונה מן הסובלן בכך שהוא מכיר בערך הדעות המנוגדות לדעתו. הוא אינו סבור שדעתו הפרטית היא אמיתית ומושלמת, אלא הוא מודע לכך שעמדתו עשויה להיות מוטעית בחלקה. ההבדל שבין פלורליזם חלש לבין סובלנות הוא שהסובלן סבור כי כבר יודע הוא את האמת ולפיכך אין הוא נזקק לדיאלוג עם בעלי דעות שונות ולכל היותר יהיה הוא מעוניין בדיאלוג ככלי בלבד לחיזוק אמונתו ושכלולה. זאת מנקודת מוצא כי, באופן בסיסי לפחות, הוא צודק לחלוטין, אולם ההתמודדות עם הזולת תסייע לו בשיכלול ובהבנה עמוקה יותר של דעתו הוא. זאת בניגוד לפלורליסט החלש המניח שהאמת אינה ידועה לו כעת והיא ניתנת לגילוי רק מתוך התמודדות עם אנשים החולקים על דעתו.

2. הפלורליזם החזק

הפלורליזם החזק נובע מהספקנות, בהנחתו כי אין אמת אחת ולא ייתכן כי אמת שכזו תמצא. הפלורליזם אינו תופעה זמנית וחולפת שתעלם בעתיד כאשר בני האדם לא יהיו עוד חלוקים באמיתותיהם אלא השוני בדעות הוא ביטוי לאינדיבידואליות האנושית. מחלוקת היא תופעה קבועה ובלתי חולפת שכן אין אמת מידה אחת להכרעה בין התורות השונות, והן באופן עקרוני עשויות להיות שוות לחלוטין בערך ובכונותן. נכונותה של כל אחת ואחת מהתורות היא

5. הרב קוק מזכיר בקטע זה את שני סוגי הלמידה הפלורליסטית. הסוג הראשון הוא של מייל אשר אצל חלק מהדעות הוא אמיתי וחלק הוא שקרי ומוטעה ולכן דעה אחת יכולה לשלול את הדעה השנייה עד כי "כל ענינה הוא ריק ותוהו". זאת בניגוד לסוג הלמידה השני שהוא הלמידה הדיאלקטית של הגל, לפיה כל הדעות 'מתלכדות' יחדיו "ונכנסות בתוך הידיעה הנקנית", כל דעה שוללת ומשמרת את הדעה השנייה בתוך חלק בלתי נפרד ממנה, ובסופו של דבר אין בפילוסופיה דעות אשר הן מוטעות מיסודן (בניגוד למדעים כגון גאומטריה ומדעי הטבע המשקפות רק חלק מן המציאות).

6. מייל, על החירות, עמ' 79. הוצאת מאגנס - ירושלים תשנ"ד.

7. יובל, ירמיהו. מבוא להקדמה לפנומנולוגיה של הרוח מאת הגל, עמ' 35.

אובייקטיבית לגבי האדם שמאמין בה. הדעות השונות עשויות להיות כולן נכונות באותה מידה בדיוק (או גויות באותה מידה בדיוק על פי אמת המידה האובייקטיבית). אמת מוחלטת אשר היא מורכבת כסינתזה של הדעות השונות אינה בנמצא. ניסוח קלטי לעמדה זו מצויה בדבריו של ישעיהו ברלין:

העולם שבו אנו נתקלים בנסיון היומיומי, הוא עולם שבו אנו ניצבים מול בחירות בין מטרות שהן עליונות במידה שווה, ומול תביעות מוחלטות במידה שווה, אשר מימוש כמה מהם כרוך בהכרח, כאורח בלתי נמנע, בהקרכת אחרות... רבות הם מטרות האדם ולא כולן מתישבות, עקרונית, זו עם זו... ההכרח שבבחירה בין תביעות מוחלטות הוא אפוא אפיון שאין מפלט ממנו של המצב האנושי... דבר זה מעניק ערך לחירות... כמטרה בפני עצמה, ולא צורך ארעי, המתעורר מתוך מושגי המכולבלים ומתוך חיינו האי רציונליים ואחוזי המבוכה... האמירה כי בסינתזה מוחלטת כלשהי מיישבת כל אך בת מימוש... הריהי פריסת שמיכה מטאפיסית על פני הולכת שולל העצמית, או על צביעות מדעת... בסופו של דבר בוחרים בני האדם בין ערכים סופיים: הם בוחרים כפי שהם בוחרים מפני שחיייהם ומחשבתם נקבעים על ידי קטגוריות ומושגים בסיסיים, שהנם, מכל מקום... חלק מהווייתם וממחשבתם ומתחושת זהותם שלהם, חלק ממה שעושה אותם אנושיים.

(ברלין, ישעיהו. המאמר "שני מושגים על חירות" בספרו 'ארבע מסות של חירות', עמוד 220-219)

על פי הפלורליזם החלש, האדם זקוק למחלוקת והתנגדות להשלטת דעתו משום שעצם המאמץ להצדיק את קיום הדעות האחרות וללמוד אותם מקדש את הבנתו העצמית ותורם לזיקוק אמונתו האישית מטעויות. ואילו על פי הפלורליזם החזק, הדעות השונות לא נועדו לעזור לכל אדם לגלות את האמת אלא הן תוצאה טבעית והכרחית של השוני בין האנשים. לכן גם מרכזית לתאוריה של פלורליזם חזק הדגשת הערך של החירות האנושית, לא רק כאמצעי לקידום מצב שבו לא יהיה עוד צורך בה, אלא כביטוי יסודי למצב האנושי.

3. הספקנות

בדברי כאן על הספקנות אין כוונתי לספקנות בריאה, להטלת ספק בדעה מסויימת, להתנגדות לדוגמטיות ולנסיון להפריך טיעונים פילוסופים. הטלת הספק, כפי שלימדנו דקרט, היא הכרחית וראויה לשמש ככלל ראשון במתודה הפילוסופית. התועלת העיקרית בספקנות נובעת מכך שרק על ידי הטלת ספק בכל הנחה יכולים אנו להעמיד את ידיעתנו על בסיס איתן. הספקן הוא המעורר את האדם מתרדמתו וכופה עליו להתחיל להתפלסף, דורש ממנו נימוקים והסברים לכל דעה ורעיון ודורש מהאדם לשוב בו מדעתו השגויה או לחלופין לזקק את דעתו ולשפרה. ללא הספקנות היינו נשארים שטופים במיתוסים ובדעות קדומות, משוכנעים בצדקתנו וחסרי אמת מידה לנכונות דעותינו. לכן הטלת הספק היא הדרך היחידה לבדיקת מידת הנכונות של דעותינו והיא הכרחית בשימושה הבריאה. וכפי שכבר אמר קאנט: "הספקן הוא המאלף את המתפלפל הדוגמאטי לקראת ביקורת בריאה של השכל והתבונה עצמה"⁸. הספקנות השיטתית שעליה אני אדבר היא ספקנות קיצונית השוללת כל דעה ומופת. ספקנות שכזו מתנגדת לכל דעה הטוענת לאמתיות וכל מטרתה היא שלילית. הספקנות הבריאה מטרתה לפנות ולהפריך דעות על מנת לסלול דרך לדעות אחרות אמיתיות יותר, הספקנות השיטתית מתנגדת לעצם אפשרות הידיעה. ספקנות זו משמשת כמטרה ולא כאמצעי לביקורתיות ויסודיות. פלורליסטים רבים תומכים בצורה זו או אחרת, במודע או שלא במודע, בספקנות השיטתית (אם כי תמיכתם אינה שיטתית

8. עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה עמוד 797 (עמוד 380 במהדורה העברית).

על פי רוב⁹). הטלת הספק באפשרות ידיעה בטוחה מובילה לפלורליזם שלילי, פלורליזם זה מכיר בשוויון השיטות השונות מתוך כך שהשיטות כולן שגויות ומכילות התיימרות חסרת בסיס לידיעה בטוחה. פלורליזם מסוג זה נשען על הרעיון כי אין הבדל כלשהו בין השיטות משום שכולן שגויות. ספקנות זו יכולה להתגלגל לפלורליזם החזק עקב ההכרה באמת סובייקטיבית או שביכולתה להמשיך עד הסוף בנתיבה לכדי הטלת ספק כולל.

4. הפרגמטיזם

הפרגמטיזם לרוב נובע מתוך ספקנות, אולם נביעה זו אינה הכרחית ויכול אדם להיות פרגמטיסט ולהאמין בקיומה של אמת אובייקטיבית. כאמור, הצורך בפלורליזם התעורר מתוך מציאות של ריבוי אמונות ודעות, הפלורליזם ניסה להתגבר על קושי זה על ידי מציאת ערך, יחסי או מוחלט, לדעות השונות. הפרגמטיזם מטפל בבעיה בצורה שונה, הוא מבטל למעשה את השוני בדעות וקובע כי אמת המידה לנכונותה של אמונה היא תוצאתה. לפיכך מודדים אנו את האמונות השונות רק על פי השפעתן על קהל המאמינים, לכן, אדם שאומלל כתוצאה מדתו מעיד על דתו כי אין היא אמיתית. השאלות התאולוגיות כגון שאלת קיומו האובייקטיבי של האל הינן שאלות חסרות חשיבות. אדם השמח בכל דבר שניתן לו ואינו מבחין ביסורים הבאים עליו הוא האדם שעלינו להידמות אליו, לשאלות האם אמונתו נובעת מעובדות מוכחות או מאמונות תפלות אין כל משמעות. מעין אמונה זו רווחת אצל פלורליסטים רבים הדוחים את העיסוק בדעות של האדם ודנים בפעולותיו בלבד. די שאדם יהא 'גדור בדרכי הדתות' על מנת שנחשיב את אמונתו כבעלת תוקף וערך עצמאי, ללא תלות בפער הרעיוני והאידיאולוגי שביננו, שהרי פער כזה הוא חסר חשיבות.

לסיכום, הסובלנות דוגלת בעמדה אבסולוטית כלפי האמת ומשוכנעת כי היא יודעת מהם האמיתות וכללי המוסר האבסולוטים. לכן הסובלן אינו רואה ערך ברבוי דעות ובהדברות עם בעלי דעות שונות. הפלורליזם החלש מסכים עם הסובלנות בכך שישנה אמת אחת אלא שאמת זו אינה ידועה לנו כיום. האמת היא אבסולוטית אך קיימת רק באופן תאורטי שכן באופן מעשי לא ניתן להצביע עליה. הפלורליסט החזק אינו סבור שקיימת אמת אחת כלל ובכך הוא דוגל לכאורה בעמדה סובייקטיבית של המוסר, שכן לפיו לכל אדם יכולה ואף צריכה להיות דעה שונה. הספקן השיטתי חולק על הרעיון כי ניתן לגלות אמת כלשהי, אף סובייקטיבית, ואין כל מקום למחלוקת רעיונית היות וכל אמונה שגויה. הפרגמטיסט טוען כי אין כל משמעות לנכונות האובייקטיבית של הדעות, המשמעות היחידה הינה לתוצאה, להשפעת האמונה על המאמין ולא לנכונותה של האמונה.

9. כוונתי היא לדעה הספקנית הרווחת בציבור כי לא ניתן להוכיח דבר, דעה אשר נובעת ומתבטאת משנאת הפילוסופיה. דעה זו בהשענותה על שנאת הפילוסופיה אינה ממשיכה לכדי הטלת ספק בנכונות החושים או לכדי בדיקה מחודשת של המוסר, הדת ואורח החיים של האדם בכלל, שכן כל העיסוקים הללו נתפסים כסכולסטיקה חסרת משמעות. ספקנות של בורות שכזו מטילה ספק באפשרותה של ידיעה בטוחה אך ממשיכה לסמוך על 'השכל הישר' ולפיכך אינה מכילה את ספקנותה על פני כל תחומי החיים.

ה. ביקורת השיטות השונות

1. הפלורליזם החלש

רוב האנשים בדברם על הפלורליזם מתכוונים לפלורליזם החלש. אולם ההבחנות בין הסוגים השונים של הפלורליזם וההשלכות השונות הנובעות מהפלורליזם החזק והפלורליזם החלש אינן ידועות ומובחנות אצל רוב בני האדם. היות ופלורליזם זה אינו ברור היטב לכל המשתמשים בו, לפיכך נוטים לערבב בינו לבין הסוגים השונים של הפלורליזם ועל ידי כך מגיעים לסתירות שונות, סתירות שאין מקורם בפלורליזם עצמו אלא בדעותיהם של המשתמשים בו.

1. הרעיון כי ישנו חלק אמיתי בכל דעה מנוגדת והאמונה בתכלית עליונה של התבונה ובאמת האבסולוטית, מוביל לתוצאה ההכרחית כי מלבד אותו החלק שאר הדעה שגויה. הבלבול בין שני סוגי הפלורליזם משכיח את העובדה כי בסוג זה של פלורליזם, למרות העובדה כי אין לפסול דעה מסויימת לחלוטין יש לפסול את רובה. לפיכך, פלורליסט חלש יתנגד בתוקף לאמונות מסויימות, ולמרות שיסכים לחלקן עדין יפסול את רובן באשר הוא סבור כי רובה של הדעה שגויה.

2. במקרה והדעות השונות יתמזגו עם השיטה הכוללת יפסול הפלורליסט אותן מהיסוד. למרות שייטכן לטעון כי כל דעה מכילה חלק אמיתי, הרי לאחר שנטלנו חלק זה אין מקום לאמונה בדעה הישנה. למעשה כל האמונות עתידות להתמזג לידיעה אחת ברורה, לכן לא רק שחופש הדעות יתבטל כאשר נגיע לאמת זו אלא גם בדרכנו יש לבטל את הפלורליזם לגבי דעות שכבר עברנו. לדוגמה, בדרגת הדעת המתקדמת שאליה הגענו אין מקום לאמונה בפוליתאיזם, אמונה זו הייתה נזקקת בשעתה אבל גם לדידו של הפלורליסט כיום אין לה עוד מקום.

בנוסף לשתי טענות אלו על טבע הפלורליזם החלש ישנה טענה נוספת הנוגעת לשימוש המעשי בפלורליזם החלש, טענה זו אינה נובעת מטבע הפלורליזם החלש אלא נובעת מאופן השימוש היומיומי בו.

3. הפלורליזם החלש נוטה להתעלם ממקומו ההיסטורי וללא הפסק מנסה לדלג למצב על-זמני. גם אם נניח את נכונות הסכימה של תזה-אנטיתזה-סינתזה הרי בשימוש המעשי מנסים לדלג על פני שימוש זה לעבר הסינתזיה ולדלג על המאבק הדוגמטי והמפירה בין התזה לאנטיתזה. כאשר אדם נתקל בדעה מנוגדת לדעתו עליו בראשונה להתנגד לה בכל כוחו וזאת למרות ידיעתו כי תתכן סינתזה כלשהי. הדילוג ההיסטורי ממפגש דעות לאיחוד ביניהן ללא המלחמה נוגד את ההתפתחות ההיסטורית וגורם לסינתזה שיסודה בתדמית שכן לא הותכה בכור המאבק הדוגמטי.

הרעיון כי "אלו ואלו דברי אלוהים חיים" ייתכן ונכון הוא, אך הוא אפשרי רק כעת על ידי הפרספקטיבה הזמנית. בזמנם של בית הלל ובית שמאי אסור היה לשקוט על השמרים והיה צורך במעשים כגון נעיצת חרב בבית המדרש¹⁰.

רעיון זה מוביל כמובן למסקנה כי עלי להאבק ולהלחם עד חורמה בדעות שונות למרות שידוע אני את בטלות הקרב ומאמין כי גם אני וגם מתנגדי צודקים (בצורה חלקית). דבר זה הוא תוצאה של מקומי הזמני, מקום שאין לוותר עליו שכן בקרב הדוגמטי מתגבשות הדעות

10. שבת יז ע"א.

ומובחנות ביתר בהירות ואף משתנות ומוקצנות, וסינתזה שמדלגת על שלב זה היא חסרת תוקף¹¹. רעיון זה הוצג בבהירות רבה על ידי הרמן כהן:

אנו שקודים להבין את ההיסטוריה של העולם של הרוח רק מתוך עיקריה החד צדדים. אין אנו יכולים לשתף את הסובלנות הרואה חובה לעצמה להבין ולהצדיק את ההשקפות, כבעיה העיונית אשר להיסטוריה של הרוח... הניגוד העקרוני... דיו להסביר את החובה ההיסטורית¹² של הראשונה, שהיא חייבת להתייחס בשלילה אל השניה.

(כהן, הרמן. דת התבונה ממקורות היהדות, עמוד 88)

2. הספקנות

כאשר החליטו המחלה והיאוש ליצור לעצמן תאולוגיה, נולדה הספקנות. המרירות, הציניות והקנאה היוו את מזונה של הספקנות עד שהפכה לשלילה מוחלטת. כנגד כל החולי והסכנות שנתנו האלים לאדם ניתנה גם התקווה, הספקנות מנסה לשבר תקווה זו.

אני הרוח השולל תדיר !

ובצדק כי כל מה שנולד

ראוי שיאבד

לפיכך טוב היה, אילו כלום לא נברא.

(גתה, פאוסט. עמודים 67-66)

כה אומר השטן בעצמו, ואין זה בכדי שתיאורו העצמי של השטן ותיאור הספקנות חד הם.

11. ישנה טענה נוספת שברצוני לטעון, טענה שכפי הנראה לא תמצא לה תומכים מרובים, בין השאר משום שיש צורך במאמר שלם להסבירה וכאן אגע בה רק בקצרה. למרות שאני סבור כי תפיסת העולם הפלורליסטית היא הנכונה, כמדומני שלמרות נכונותה לא תמיד יש לאחוז בה. זה עתה טענתי, בעקבות הגל, כי האדם כבול בדטרמיניזם זמני ואין אדם יכול לחרוג מזמנו. אף על פי שהאדם מנסה ללא הרף לתפוס את הכוליות המחשבתית אין ביכולתו להתנתק מהתפתחותה הזמנית של הרוח וממקומו בה. טענתי הנוספת היא שאין דבר זה נכון רק לגבי ההיסטוריה האנושית, כך שרעיונותיו של קאנט לא יכלו להופיע בתקופת הרנסנס, אלא תקף גם לגבי האדם עצמו. אני סבור כי ישנה דומות, או אף זהות מוחלטת, בין הפנומנולוגיה של הרוח להתפתחותו האישית של כל אדם. האדם הלומד מתפקד כמיקרוקוסמוס והולך באותה דרך שבה עברה האנושות, או לכל הפחות באותו כיוון. בלימוד הטבעי שאינו לימוד היסטורי גרידא, בטרם הושחתה הנפש יפעל התלמיד בדיוק מושלם בהתאם לרוח האנושית. כשם שהילד הקטן יהא בעל הסתכלות מיתית על המציאות ויחסר עדיין את הקטגוריות המדעיות, בהתאם למצבה של האנושות בשחר ההיסטוריה, וכשם שתכונתו הטבעית של הנער שלא הושחת היא האופטימיות, תחושת הכול-יכולות ואמונה במיגור קרוב של כל תחלואי האדם על ידי החינוך והתבונה בהתאמה לרעיונות תקופת ההשכלה, כך איחוד דעות ויצירת סינתזה הם מתפקידיו של המבוגר. הנער חייב להיות דוגמטי, והוא תמיד דוגמטי בצורה זו או אחרת. אדם זקן מסוגל להביט על מתנגדיו בשלווה, אדם צעיר ברוחו אינו יכול לעצור את שנאתו. מהדוגמטיות יש, דרך הספקנות, לעבור לנסינות ההתאמה בין התכליות השונות, והדוגמטית הכרחית באותה מידה. אנשים צעירים נוטים מטבעם להעריך את ההוגה המתלהט וחסר הפשרות, אדם שמסרב להשלים עם המציאות הדבק באמונתו עד סופה ללא כל היסוס וספק. אדם צעיר אינו מסוגל להזדהות עם הוגה אשר אינו נאבק וטוען לבעלות בלעדית על האמיתות כולן ושקריות מתנגדיו, אדם קדוש וטהור כמונטיין לא ימצא לעולם משכן קבע בליבם של נערים.

12. ההדגשה שלי.

הפלורליזם החזק מטיל ספק בקיומה של האמת וכפי שאמרנו נוגד את טבע האדם ואת שאיפתו החזקה והגדולה ביותר, הספקן השיטתי, כל קיומו מגיע אליו מתוך שלילה¹³.

עמדה המוצא של הפלורליזם החזק נעוצה במקרים רבים בספקנות קיצונית ופסימית. רבים הם המאמינים כי לא ניתן לדעת דבר לאשורו וכי אין שום ערך בנמצא שעדין בעל תוקף. הספקנות הפלורליסטית למעשה אינה פלורליזם, אלא תקיפה של כל ערך וטענה והטלת ספק בכל רעיון דוגמטי. השוויון בין הטענות נובע מכך שכולם שגויות, שויון שלילי ולא מציאת ערך לרעיונות השונים. כנגד הספקנות הקיצונית אין לטעון הרבה, זאת כיוון שאנשים מסוג זה הפכו את הספקנות מאמצעי להתגבר על הדוגמטיות למטרה שלא להאמין בשום דבר. רצונם העמוק ביותר הוא להשחית ולחבל בכל חלקה טובה וכל רעיון נאצל ויש צורך ביותר מטענות הגיוניות כדי לשכנע אותם לחדול מיצר הרס זה שהפכוהו לטבע שני. יפה אמר זאת הרס"ג "אין מקום לדבר עימו, ולא ענין להתווכח עימו בדברי עיון. לפי שכל ראייה שתביאו לו יכחישה ומתגבר כנגדה בוכחי סרק ומתאמץ בגזומי הבל"¹⁴.

3. הפלורליזם החזק

הפלורליזם החזק סבור, כפי שאמרנו לעיל, כי אין בנמצא אמת אובייקטיבית ולפיכך הוא סובר כי האמת הינה סובייקטיבית. הפלורליזם החזק מאמין כי רבוי הדעות הוא תוצאה הכרחית של השוני והרבגוניות בין בני האדם עצמם ולכן הפלורליזם אינו, כמו אצל הפלורליסט החלש, צורך זמני, אלא ביטוי לאינדיבידואליות האנושית.

אך דומני כי למרות הרצון העז של האדם להאמין בצדקת דבריו, ולו רק כצדקה יחסית, עדיין חובה להניח קנה מידה אובייקטיבי כלשהו לאמת ושקר. לדעתי הפלורליזם החזק מוביל למעשה לבטלה, וכאשר מניחים אנו את ההבדל בדעות השונות כביטוי לשונות יסודית הקיימת בין בני האדם, שונות שאינה עשויה להבטל, מגיעים אנו לאנרכיה רעיונית.

ישנו צורך להבין את מקומו של הויכוח והלימוד במסגרת הפלורליזם החזק. כאשר רואה אני את דעותי כאמיתיות בצורה סובייקטיבית נדרש אני לשאלה מדוע ישנו צורך ללמוד דעות אחרות. יש לשאול מדוע נבדיל בין דעתו של אדם חסר כל ידע לאדם בעל ידע, במה עליון המורה על פני התלמיד, וכדומה. על שאלות אלו קשה ואף בלתי ניתן להשיב, זאת כיוון שתוקף הדעה שלי אינו נובע מהתאמה לאמת אובייקטיבית כלשהי ולפיכך אין גם יתרון לחכם על הסכל כאשר שניהם מאמינים בנכונות דעותיהם. ואם תאמר כי ישנו הבדל בין אדם שאינו יודע את נימוקי דעותיו ולא הבהיר אותה לעצמו לחלוטין לאדם שמסוגל להסביר בדיוק את אמונתו, הרי ראשית אשאל מדוע? מהי הסיבה להניח שיהיה הבדל ביניהם? גם אם נניח כי קיים הבדל בין החכם והסכל, האם לאחר שהגעתי להבנה של אמונתי ומסוגל אני להבחין ולהצביע על ההבדלים בינה לבין הדעות השונות, האם אז רשאי אני לנוח על זרי הדפנה ולהפסיק ללמוד?

13. על מנת שלא לגלוש מהנושא לא אדון בשאלת מידת צדקתו של הספקן. לצורך תשובה על כך יש לברר האם ניתן לדעת דבר בוודאות או לא. כמובן שלא ניתן לפתור שאלה זו בנקל ובודאי שלא במסגרת עבודה כזו. רק אעיר כי יש גם מקום לדון בשאלה האם הספקן צריך ללמד את תורתו ועיון בקירקגור 'האתי, האסטתי והדתני' עמוד 54-57 (הוצאת דביר 1991), כמו כן כדי לעיין בפרק הגאוני 'האינקוויזיטור הגדול' מתוך האחים קרמזוב מאת דוסטויבסקי.

כמו כן אני סבור כי הכרח הוא להניח, ללא תלות במידת הנכונות הספיקולטיבית, את קיומה של אמת מוחלטת כלשהי, לפחות כאידאה שניתן לשאוף אליה מבחינה מעשית.

14. ר' סעדיה גאון. אמונות ודעות, מאמר ראשון עמוד עא. מהדורת הרב קאפח.

שאלות אלו נותרות ללא מענה ולפיכך יחסי כלפי אישים כישעיהו ברלין דומה לטענתו של קיקרו לגבי האפיקורסים "יושרכם הטבעי חזק יותר מתורתכם המעוותת"¹⁵.

היות ורוצים אנו להותיר מקום לויכוח, לשינוי הדעה, ללימוד, לענווה, חייבים אנו להניח כי קיים קנה מידה אובייקטיבי אשר בעזרתו יכולים אנו להבחין במידת הצדק שבדעותינו. קנה מידה שכזה לא יכול להמצא בתחושה, ברגש הבלתי אמצעי לדעה, דבר זה נובע מכך שכל אדם נוטה להאמין בדעה שונה ולפיכך הסתמכות על הרגש מקפחת את הנסיון לקבוע קנה מידה אובייקטיבי. לכן קנה המידה היחיד האפשרי נעוץ בתבונה הטהורה. רק על ידי בדיקה ביקורתית של כל דעה באמצעות תבונתנו יכולים אנו לעמוד על מידת הנכונות שלה, או לפחות לעמוד על בטלותן של דעות מסוימות. כלשונו של הגל:

כיוון שהשכל הרגיל מסתמך על הרגש כעל האורקול הפנימי שלו, הרי בכך גמר עם כל מי שאינו מסכים לדעתו, ועליו להכריז כי אין לו מה להוסיף למי שאינו מרגיש כמוהו ואינו מוצא בתוך עצמו אותם הדברים; או במילים אחרות, הוא דש בעקבו את שורש האנושיות. שכן טבע האנושיות הוא לחתור לקראת הסכמה הדדית עם הזולת, ואין קיום לאנושיות אלא בתוך שיתוף תודעות שנתגשם. ואילו האנטי-אנושי, החייתי, עומד על כך שנשארים ברמה של הרגש ומסוגלים למגע הדדי רק באמצעותו.

(הגל, הקדמה לפנומנולוגיה של הרוח, עמוד 177)

4. הפרגמטיזם

השיטה הפרגמטית שופטת כל רעיון ואמונה על פי התוצאה הנובעת ממנו: "האמיתי הוא כל שפועל יפה". את האמת אין לגרוס על ידי שיקולים ספקולטיביים אלא על פי הפעולה שלהם על האדם. לכן אין מקום לטענות של עליונות שיטה אחת על פני שיטה אחרת כאשר גורמות הן לתוצאות שוות.

אין הרבה לטעון כנגד הפרגמטיזם, כל שאומר הוא כי נראה לי שיש כאן הדוניזם רעיוני המתייחס לאמת רק מתוך התועלת שזו יכולה להביא. האמת צריכה לשמש כמדריך ולא התועלת האישית, והפרגמטיזם עיקרו הוא בתועלת ולא באמת. אין הוא טוען כשיטות אחרות כי האדם יהא מאושר כאשר ינהג באופן הראוי ויאחו באמת, הוא מפליג עד לטענה כי האמונה שמאמינה מאושרים ביותר היא האמונה האמיתית. סבורני כי אין ביכולתי, כשם בנוגע לפלורליזם החלש ולפלורליזם החזק, להראות כשל כלשהו בשיטה הפרגמטית. אולי ניתן להקשות מהצורך בקנה מידה אובייקטיבי ומכך שראוי שקנה מידה כזה יהא התבונה הטהורה ולא התוצאה המעשית, אבל טיעונים כאלו ניתן להפריך בנקל ואין בהם ממש. השיטה הפרגמטית צורמת ביחסה לתבונה ומביטה עליה ככלי בעל תועלת מגוחכת, כפי שאומר וויליאם גיימס על התאולוגיות השונות:

...מה רב הוא ערכם האסתטי. הפעלת התוספת המילולית הנלהבת והמיסטורית הזאת יש בה כדי להעשיר את עצם יראת השמים שבנו, ממש כמו שהעוגב וצלמי הנחושת והשיש, תמונת הקיר וציורי החלונות הצבעוניים מעשירים בית תפלה... ויתכן שצביונם הנעלה באוזני שומעיהם בא להם דווקא משום שהם בלתי מובנים.

(גיימס, וויליאם. החווייה הדתית לסוגיה עמוד 300)

15. קיקרו, על תכליות הטוב והרע, עמוד 104. הוצאת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ז.

הפלורליזם

הפרגמטיזם כורך ללא הפרד בין התועלת שברעיון לאמת שבו. הוא רואה את האלוהים כישות שכל מטרתה לגרום לאדם אושר ולא את האדם כיצור שמטרתו לעבוד ללא התחשבות בתועלות האישית שעשויה לנבוע לו מעבודתו.

למעשה הפרגמטיסט אינו פלורליסט במובן הרגיל שכן למרות שהוא מאפשר את הקיום ההדדי של אנשים בעלי דעות שונות, דבר זה נובע אך ורק משום שדעות אילו ונכונותם חסרות כל משמעות לדידו. גם פלורליסט פרגמטיסטי יפסול לחלוטין אמונות מסויימות שתוצאתן והשפעתן על האדם שליליות (לרוב אילו הן דווקא האמונות הנעלות ביותר). לכן על כל פנים השלילה המוחלטת לרעיון תהא קיימת גם אצל הפרגמטיסט.

ו. סיכום

יש מקום רב לדון במידת הצדק של הפלורליזם, אך על כל פנים פלורליזם אין משמעותו אנרכיה רעיונית. מלחמתי אינה כנגד הפלורליזם עצמו אלא כלפי הפלורליזם הבעל-בתי (כביטוי של פרץ), כנגד אותו שימוש לרעה בפלורליזם והפיכתו למכשיר שבכוחו לטהר כל פסול ולהתיר כל איסור.

הפלורליזם צריך לעמוד בפרץ כנגד הטעות ולתת לגיטימיות רק לדעות מסויימות, לא לקרוס ולהותיר את השער פרוץ ופתוח לכל נווד וקבצן המבקש להכנס. הפלורליזם אל לו לשמש עוד כעלה תאנה לטמטום ורק כך ניתן יהיה לשוב ולעלות על דרך המלך ההולכת קדימה.